

Kazımlı Fəxriyyə Əhəd qızı **ATA-OĞUL MÜNASİBƏTLƏRİ (“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” VƏ “NİBELUNQLAR NƏĞMƏSİ” EPOSLARI** **ƏSASINDA)**

Epos öz rolunu yalnız şifahi xalq yaradıcılığı nümunəsi olmaqla tamamlamır. Xüsusən də əgər bu milli-mənəvi mədəniyyət nümunəsi hər hansı bir tarixi dövrdə yazıya alınrsa həmin dövrdə məxsus bir çox dəyərlərlə yanaşı sosial etiketin saxlancına çevrilir. Sosial etiketi formalaşdıran bir çox dəyərlərə xalqın siyasi-tarixi, sosial-mədəni mühit də birbaşa təsir edir. Çünki hər bir xalqın yaxın mədəni münasibətdə olduğu digər xalqların məişət tərz, inancı, coğrafi şərait və s. sosial etiket mənbəyinə çevrilir.

Sosial etiketin mənbəyi kimi ailə-məişət münasibətləri öndə gələn amillər sırasındadır. Bu amillər istər “Kitabi-Dədə Qorqud”, istərsə də “Nibelunqlar Nəğməsi” eposlarında geniş yer almışdır. Hər iki eposda ata-oğul, nişanlılar arasında sədaqət, krala, xana (başçıya), dosta, qadına münasibət, hökmdarların davranışı və bu kimi bir çox sosial davranış etiketləri kifayət qədərdir.

Oğuz cəmiyyətində mənəvi borc ilk əvvəl ailədən, valideyn qarşısındakı borcdan başlayır. Oğuz ailəsinin özünə xas olan qayda-qanunları vardır. Burada kiçiklər böyüklərə, oğullar atalara tabedir. Oğul atadan təlim görür, döyüş sirlərinə yiyələnir. Bir qayda olaraq Dədə Qorqud boyların sonluqlarında xeyirxah diləklər içərisində ağsaqqal ataya alqış ifadə olunur, ölənlərə rəhmət oxunur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da ata-oğul arasındakı qurulan sosial münasibətlər olduqca mürəkkəb və ziddiyyətli şəkildə cərəyan edir. Bir tərəfdən övlad sevgisi digər tərəfdən şərəf və ləyaqətin qorunması naminə ata tərəfindən oğulun ölüm məhkum olması, oğulun atanı əhv edərək xilas etməsi, ata və oğul qarşı durması və s. bu kimi dastan yaradıcılığında geniş yayılmış motivlər KDQ-da geniş yayılmışdır.

Eposdakı bu motivlərin təhlilinə keçmədən öncə önəmli bir məqamı vurğulamaq vacibdir ki, KDQ cəmiyyətinin insanları patriarxal cəmiyyətə məxsus şəxslər idilər. Onlar üçün ata, oğul faktoru önəmli idi. Bunu dastanın bir neçə boyunda fərqli motivlərdə görmüş oluruq. Dastanda övladsızlığın, xüsusən də oğulsuzluğun nə qədər böyük faciə olduğunu “Dirsə xan oğlu Buğac xan boyu”nda və “Qambörənin oğlu Bamsı Beyrək boyunu bəyan edər, xanım, hey...” boyunda aşkar şəkildə görürük.

Əslində övladı olmayan qəhrəman nəslə artırmağa çalışmamasına görə cəzalandırılır. Buradan belə aydın olur ki, hər bir türk öz nəslini artırmağa borcludur. Bu baxımdan Bayandır xan təşkil etdiyi məclisdə cəza tədbiri olduqca təsirlidir. Məclisə gələn qonaqlara oğuzların qonaq qarşılıqlığında yerinə yetirilən bütün ehtiram göstərilir. Lakin əsas fərq otağın, yeməyin, süfrənin rəng fərqlərində özünü göstərir. Bayandır xanın bu hərəkəti qəvm qarşısında Dirsə xana öz borcunu başa salır. Eposdan bəlli olur ki, övladsızlıq özlüyündə sosial statusa malik olmamaq cəmiyyətdən bir növ təcrid olunmaq deməkdir. Qara çadırın mənası isə cəmiyyətdən təcrid olunmaq demək idi. Məclisdəki cəzadan təsirlənən Dirsə xan evinə gəlir. Qadının məsləhəti ilə qurban kəsir. Acları doyurur, nəzir, niyaz paylayır “bir ağzı dualının alqışı” ilə qadını hamilə qalır və oğul olur.

“Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək boyunu bəyan edər, xanım, hey...” boyunda da patriarxal cəmiyyətdə oğulun nə qədər vacib faktor olduğunu görürük. Qazan xan Baybörədən niyə ağladığını soruşduqda o, oğulsuzluq dərdindən ağladığını söyləyir. Buradan görürük ki, Oğuzda erkək kultu mövcuddur. Baybörə oğulsuzluğu üçün ağlayır. Ağlamasının səbəbi odur ki, öləndə yurduna sahib qalmır.

Lakin oğul sevgisi ilə yanaşı eposda bəzən oğula qarşı paradoksal sərtliklə qarşılaşırıq. Bununla yanaşı Oğuzlular arasında böyüklərə hörmət etməyə riayət edilməməsi qəbul edilməzdir. “Dirsə xan oğlu Buğac xan boyu”ndan aydın olur ki, uzun illər övladsızlıqdan əzab çəkən Dirsə xana Tanrı yolunda verdiyi nəzir-niyazdan sonra bir oğul nəsimi edir. Bu gənc əsl oğuz igidlərinə xas olan igidlik göstərərək ad qazandıqdan sonra Dədə Qorqud ona Buğac adını verir. Dirsə xanın oğlunun şücaətini görə qırx namərd ona paxıllıq edir. Qırx namərd Dirsə xanın yanında Buğaca böhtan atırlar. “Qırx igidin boyuna aldı. Qalın Oğuz Yürüş etdi. Onu “ağ saqqallı qocanın ağzın sögdü”, ağ birçəklü qarunun saçın dartdı (yoldu)” (2; 20). Bu kimi yalanlar uydururlar. Bu xəbəri Bayandır xana ulaşmadan öncə Buğacı öldürməsinə söyləyirlər. Düşmən hiyləsinə inanmayan Dirsə xan deyir: “Varın gətürün öldürəyim. Böylə oğul mana gərəkməz” (2; 21). Dirsə xan övladına qarşı işlədiyi cinayəti ənənəvi qəbilə qayda-qanunlarının qalmasıyla doğrultmaq istəyir. Həmin ənənəyə görə, doğrudan da, əgər oğul ata və anaya qarşı ləyaqətsiz bir iş işlətmisə, bu təkcə ata-ananın deyil, bütün qəbilənin də şərəfini ləkələyir və müqəddəs qayda-qanunlara riayət edilməmiş olur. Belə oğulun ata tərəfindən cəzalandırılması adi bir hal idi. Hətta bu hal adına şərəf gətirirdi. Qanunlara görə, oğul atasından sonra onun yerini tutmalı (Oğuz bəylərinin taxt-tacına yalnız oğuz övladı sahib ola bilərdi), ad-sanını mühafizə etməli, var-dövlətini qorumaq idi. Bunun üçün o, hər şeydən əvvəl, namuslu-qeyrətli olmalı idi.

K. Abdullanın fikrincə ata-oğul tipli ailədaxili münaqişələrin yunan ədəbiyyatından fərqli olaraq, barışıqla nəticələnməsinin səbəbi: “Dramatik nöqtə, yəni qarşı-qarşıya durma yunan mifində faciə məqamına qaldırılırsa, oğuz mifində gərginlik heçə endirilir, müsbət emosiyalar üstünlük təşkil edir. Yunan mifində təkbətək qarşıdurmada Yeni köhnəni tanımır ya tanımaq istəmir. Belə hal köhnənin məhvi ilə nəticələnir. Oğuz mifində Yeni Köhnədə öz əlamətlərini tapa bilir, onu tanıyır, onun içindən öz doğuluşunu və müstəqilliyini təmin etməyə çalışır. Tam inkar və təbii əvəzəmə! Bunların milli psixologiya üçün əhəmiyyəti danılmazdır” (1; 246-247).

Hadisələrin daha sonrakı axarında düşmən əlində əsir olan atasını xilas etmək üçün Buğac düşmənin üstünə gəlir. Dastanın bu hissəsində özünü oğlunun qatili sayan ata əməlidən peşmandır və hətta özünə ölüm arzulayır. Peşmançılıq içində qəhr olan ata düşməndən xahiş edir ki, əl-qolumu açın, mənim ardımca gələn qəhrəmanı geri qaytarım, məndən ötrü qoy qan axıtmasın deyir.

Onu da qeyd etməliyik ki, Dirsə xan onun arxasınca kimin gəldiyini bilmir. Sadəcə onun yolunda qan tökülməsinə razı olmur. Bu detal Oğuz qəhrəmanlarının yüksək mənəvi dəyərlərə malik olmasını sübut edir.

Eposda ata və oğul arasında mənəvi bağlılığa da rast gəlirik. Fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün dua ilə dünyaya gələn, ayaqlıların dəymədiyi, ağızlının su içmədiyi məkandan Dəli Qarçarın bacısı Banıçığayın deyiklisi Beyrəklə atasını misal göstərə bilərik. Beyrəyin qanlı köynəyini görəndə onu Banıçığək tanıdı, ağlayıb üz-gözün çırdı: “Vay, alnum-başım umudu, xan Beyrək!” – deyib ağladı. Oğuz elində bu xəbərə hamı inandı. Amma bütün bunlara inanmayan yenə Beyrəyin atası oldu. O, bəzirganları çağırırdı, hamısını yığdı. Üzünü onlara tutub dedi: “Ay bəzirganlar, gedin iqlim-iqlim arayın, Beyrəyin xəbərini gətirib deyin, görüm, doğrudanmı ölmüşdür?” (2; 54).

Bayburd qalasında on altı il dustaq qalan Beyrəyin atası Baybörənin ağlamaqdan gözləri tutulur. Beyrək azadlığa çıxdıqdan sonra barmağını çərtir, qanını dəsmala sürtüb atasının gözünə çəkir, atasının gözü açılır (2; 67).

Ata-oğul münasibətlərinin davamı kimi interpretator ata haqqını, ata ucalığını önə çəkmək üçün Dirsə xanın qadınının sədaqətini, müdrikiyini önə çəkir. Qırx namərd Buğacın sağ qaldığından xəbər tutan kimi Dirsə xanın onları sağ qoymayacağından qorxaraq onu möhkəm döyərək dustaq aparırlar. Anası bunu Buğaca xəbər verir. Dastanda deyilir:

Görürsənmi, ay oğul, nələr oldu?!

... Eldə yağ yəğkən sənin babanın üstünə yağ gəldi.

Ol qırx namərd-babanın yoldaşları babanı tutdılar...

Eposdan aydın olur ki, türk etnomədəni düşüncəsində oğul-ata münasibətlərində ata haqqı Tanrı haqqına bərabər sayılır. Amma bütün bunlarla yanaşı anahaqqının da ucalığı, onun mübarizliyi, müdrikiyi danılmazdır.

KDQ eposunda qarşılaşdığımız daha bir ata oğul münasibəti “Qazan bəğ oğlu Uruz Bəğın tutsaq olduğu boyı bəyan edər, xanım hey!” boyunda aşkarlanır. “Qazan xan və Oğuz qəhrəmanları məclisə cəm olurlar “Qazan sağına baxdı qas-qas güldü, soluna baqdı çəq sevindi. Qarşısına baqdı oğlancuğunu-Uruzu gördi. Əlin-əlinə çalıb ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İlərü gəldi, diz, çökdi. Babasını çağırır soylar, görəlim, xanım nə soylar”. Aydır:

Ağladuğuna səbəb nə? Degil mana!

Qara başın Qurban olsun ağam sana! - dedi (2; 68).

Məndən bəlli olur ki, atanın sağına baxıb gülməsi, soluna baxıb sevinməsi oğluna baxıb ağlaması oğul üçün böyük təhqirdir. Oğul atadan bunun açıqlamasını istəyir. Əgər ata bünü etməzsə, oğul eldən, atadan və dindən imtina edərək yad elə Aqbaz elinə sığınar, altun xaça əl basar, keşiş əli öpər kafir qızı alar. Ata oğluna sağ yanında və sol yanındakı igidlər qarşısında aşığılmasını əsaslandırmalıdır. Ata bunu belə izah edir:

On altı yaş yaşladın...

Baş kəsmədin qan dökədin...” (2; 69).

Mətnə baxarkən atanın narahətçiliği aydın olur. O, oğlunu qardaşı - ad qazanmış Qaragünə və dayısı Uruza müqayisə edir. Oğlunun ox ata bilməməsi, qan tökə bilməməsi Qazanı narahət edir. Bu o dövr üçün Oğuz elinin qorunmasında da vacib faktorlardandır. Qazanın oğlu isə cavabında atasına deyir:

Hünəri oğul atadanmı görər, ögrənər,

Yoqsa atalar oğuldanmı ögrənür? (2; 69)

Oğuzlarda döyüş sənətinin sirlərini ərgənlik yaşına çatanda ata oğluna öyrədərdi. Dastanda ata-oğul münasibətləri ilə bağlı maraqlı məqamlardan biri də Qazan xanın oğlunu dustaqlıqdan azad etməsi süjeti ilə bağlıdır. Düşmən əlində əsir olan Uruz ata haqqını, namusunu müqəddəs tutmağa çalışaraq özünün bütün hünərini də məhz ata şərəfini qorumaq üçün göstərməyə hazır olduğunu anasına bildirir. Ölməsinə, ətinin qıyma-qıyma edilməsinə, bütün təhqirlərə razı olan oğul tək atasının qürurunun sınımasına, başınının əyilməsinə razı olmur.

Ümumiyyətlə, eposda ata və oğul münasibətlərinin əksəriyyəti bir-biri ilə hörmət və məhəbbət əsasında qurulub.

Ata-oğul münasibətləri KDQ-da olduğu kimi geniş şəkildə olmasa da “Nibelunqlar nəğməsi”ndə də öz əksini tapmışdır. Eposun II avanturasında Ziqfridin Atası Ziqmundun Ziqfridə olan münasibətindən, Ziqfridin ailədəki oğul statusundan, onun valideynləri tərəfindən aldığı tərbiyədən və s. söhbət açılır. Fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün epik mətnə nəzər salaq:

“В ту пору в Нидерландах сын королевский жил.

От Зигмунда Зиглиндой рожден на свет он был

И рос, оплот и гордость родителей своих,

На нижнем Рейне в Ксантене, столице крепкой их” (3; 7).

O vaxtlar Niderlandlarda var idi bir şahzadə

Ziqmund Ziqлиндadan dünyaya gəlmişdi o

Aşağı Reyndə Ksantada güclü mərkəzdə

Böyüyüdü və valideynlərinin qüruru oldu (K.F.)

Biz bu mətnə oğlan övladının alman cəmiyyətində, kral ailəsində qürur mənbəyi olduğunu görürük.

KDQ eposunda olduğu kimi “Nibelunqlar nəğməsi”ndə də valideyn tərəfindən övlada tərbiyənin verilməsi olduqca mühüm faktordur.

Sözü gedən dövr alman cəmiyyətində ərgənlik yaşına qədər kral olacaq oğlan uşağı sarayda yaşamırdı. O, mətndən də bildiyimiz kimi ərgənlik yaşına çatanda saraya yerləşdirilirdi. Ona ata-anası tərəfindən bahalı geyimlər geyindirilərək igidlərlə birgə döyüşlərdə və məşvərətlərdə iştirak etməyə hüquq tanınır. Daha sonra epik mətndə deyilir:

Узрев, что сыну время сан рыцарский носить,
Велел вассалов Зигмунд на пир к себе просить
И в сопредельных землях дал знать гонцов,
Что дарить платьем и конем своих и пришельцов (3; 8).

Bir gün başa düşəndə ki, oğru cəngavər rütbəsinə laıqdi
Ziqmund vassallarını çağıraraq ziyafət verməyə niyyətəndi.
Çaparları yolladı qonşu torpaqlara ki, oğlunun şərəfinə
Gələn qonaqlarına əlbisə və atlar hədiyyə etsin (K.F.)

Bu mətnin əhval ruhiyyəsi bir çox yönəri ilə KDQ eposunun bəzi motivlərini xatırladır. Məsələn, oğlunun igidlik göstərməsinin, bu səbəbdən oğlana müəyyən statusların o cümlədən, var-dövlət verilməsinin zamanı çatması anlayışı "Dirse xan oğlu Buğaç xan boyunda" Dədə Qorqud tərəfindən Dirse xana təklif olunurdu.

Beləliklə də hər iki mətndən aydın olur ki, gələcək varis kimi davamçı oğlunun olması, təlim-tərbiyyəsi, onun mükəmməl şəkildə hər şeylə təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev K.M. Sırrı icində dastan və yaxud Gizli Dədə Qorqud-2. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, Elm, 1999, 304 s.

2. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, Yazıcı, 1988, 265 s.

3. Песнь о Нибелунгах. Серия литературных памятников. Санкт Петербург, Наука, 2004, 339, с.

Açar sözlər: oğuz, alman, ata, oğul, qaydalar

Key words: oguz, german, father, son, rules

Ключевые слова: огуз, немец, отец, сын, правила

Father – son relationships in the epos "Book of Dede Korkut" and "The song of Nibelungs"

SUMMARY

As a source of social labeling, family-household relationships are among the leading factors. These factorshas been widely covered in the epos "Book of Dede Korkut" and "The song of Nibelungs". Father-son relationship, as well as fidelity among fiancées, attitude to the king, leader, friend, woman and many other social behaviour labels like these quite a lot in both epics. It is obviously seen in both epics that to have a successor son as a future heir, his education-training, to be perfectly provided by everything, certain statuses, and wealth when it's time has great importance.

Key words:turkish, german, father, son, rules

Отношения отца и сына в эпосах "Книга Деде Коркут" и "Песня нибелунгов".

РЕЗЮМЕ

В качестве источника социальной маркировки отношения между семьей и домохозяйством являются одними из ведущих факторов. Эти факторы широко освещены в эпосах «Книга Деде Коркут» и «Песня нибелунгов». Отношения отца и сына, а также верность между невестами, отношение к королю, лидеру, другу, женщине и многие другие ярлыки социального поведения, подобные этим, довольно часто встречаются в обоих эпосах. В обоих эпосах явно видно, что иметь сына-преемника в качестве будущего наследника, его образование и обучение должны быть идеально обеспечены всем, определенными статусами и богатством, когда настало время, имеет большое значение.

Ключевые слова: турецкий, немец, отец, сын, правила

Rəsmi rəyüci: filologiya elmləri doktoru, professor **R.M.Qeybullayeva**